

Віктор СВОБОДА

## ШЕВЧЕНКО І БЕЛІНСЬКИЙ

Особливість стосунків між найвизначнішим поетом України Тарасом Григоровичем Шевченком (1814—1861) та найвизначнішим російським літературним критиком Віссаріоном Григоровичем Белінським (1811—1848) стала об'єктом суперечливих тверджень, які представляють Шевченка учнем і соратником Белінського або констатують непримиренну ворожість Белінського до Шевченка. Ця полеміка набула особливої виразності приблизно в останнє десятиліття і показує зростаючу увагу до проблеми ідеологічного батьківства Шевченка, що особливо важливо з огляду на його неосяжну популярність та вплив на українців.

Особисті та товариські зв'язки між Шевченком і Белінським є однією з проблем, що вимагає розгляду. Зустрічі їхні могли мати місце під час перебування їх обох у Санкт-Петербурзі від листопада 1839 року<sup>1</sup> по березень 1845 року<sup>2</sup>. Однак єдиним відомим свідченням про можливі контакти між ними залишаються спогади Струговщикова<sup>3</sup>. Часто посилаються на уривок з його мемуарів<sup>4</sup>, де описано звання музичний вечір у О. М. Струговщикова 27 квітня 1840 року, згадано близько тридцяти гостей (двадцять сім із них поіменно) і вказано імена дев'яти відсутніх, разом з якими «список прибулих, що зберігся в мене, дав би повний перелік нашого гуртка, за винятком осіб, що групувалися в основному навколо графа М. Ю. Вільєгорського та князя В. Ф. Одоевського».<sup>5</sup> Включення і Шевченка, і Белінського до списку гостей та вказівка на те, що в ньому містяться імена тих, хто належить до гуртка Струговщикова, могло виглядати достатньою підставою для висновку багатьох науковців, що Шевченко й Белінський повинні були зустрічатися у Струговщикова і за інших okazji.<sup>6</sup> Такий висновок був би

<sup>1</sup> Белінський прибув до Санкт-Петербурга 24 жовтня 1839 р. (всі дати до 1917 р. подані за старим стилем). Оксман Ю. Летопись жизни и творчества В. Г. Белинского. — М., 1958. — С. 212.

<sup>2</sup> Шевченко виїхав із Санкт-Петербурга 25 березня 1845 р.; був також відсутній протягом восьми місяців, від 13 травня 1843 р. до кінця лютого 1844 р.

<sup>3</sup> Струговщиков А. Н. М. И. Глинка: Воспоминания. 1839—1841 // Русская старина. — СПб., 1874. — Т. 9. — С. 701—702; написані спогади не пізніше 1857 р. Там же. — С. 696.

<sup>4</sup> Найповнішу цитату див. у кн.: Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. — К., 1958. — С. 37.

<sup>5</sup> Струговщиков А. Н. Указ. работа. — С. 701—702.

<sup>6</sup> Так, Е. Кирилук у кн.: Т. Г. Шевченко. Життя і творчість. — К., 1959. — С. 82 пише: «Що це не була тільки одна, зрештою, випадкова зустріч, доводять дальші слова в спогадах.

істинний тільки тоді, коли прийняти, що Белінський дійсно належав до гуртка Струговщикова. Але це сумнівне. Згідно з І. І. Панаєвим, Белінський рідко й неохоче полишав свій власний гурток і заходив до Струговщикова тільки коли-не-коли.<sup>7</sup> Хоч він і цінував Струговщикова як перекладача Гете<sup>8</sup>, але не сходився з ним у поглядах на певні, можливо ідеологічні, питання<sup>9</sup>, як також не мав його за товариша — такого, яким був для нього Герцен<sup>10</sup>. З іншого боку, від самого початку його перебування у Санкт-Петербурзі й протягом 1840—1841 рр. Белінський був частим гостем у суботніх літературних салонах князя В. Ф. Одоєвського, який виявляв до нього великий інтерес<sup>11</sup>. Отже, цілком слушно було б дійти висновку, що Белінський був не лише центром свого власного (і панаєвського) гуртка<sup>12</sup>, а й також міг належати до «тих, що групувалися... навколо... князя В. Ф. Одоєвського»<sup>13</sup>. Це означає, що насправді він до гуртка Струговщикова не належав.

Не відомо, щоб Шевченко, щоб Шевченко коли-небудь відвідував Струговщикова, крім як під час уже згаданого званого вечора. Але М. А. Маркевич пригадує два випадки, коли Шевченко і Струговщикова були серед гостей у його ж домі, та ще один — коли обоє були в М. Кукольника<sup>14</sup>. Загалом видається ймовірним, що Шевченко бував у Струговщикова більше ніж один раз у товаристві свого улюбленого вчителя й друга, професора К. Ф. Брюллова<sup>15</sup>. Але єдиний раз, коли він і Белінський точно були разом в одному товаристві, — це вечір 27 квітня 1840 року, а на те, що вони стрічалися в Струговщикова часто, жодного реального доказу ще не знайдено.

Малоймовірно, щоб навіть на званому вечері 27 квітня у них була можливість близько спілкуватися. Небезпідставним є припущення, що в цьому

Згадавши деяких осіб, відсутніх того вечора, О. Струговщикова додавав: «З ними список гостей, що зберігся у мене, дав би повний персонал нашого гуртка». Є. Кирилук виділяє слово «гурток» і на цьому закінчує цитату, упустивши фінальну частину фрази Струговщикова, явно дуже значущу.

<sup>7</sup> Панаєв І. І. Літературні воспоминання. — Л., 1950. — С. 256. Струговщикова і Белінський, однак, співпрацювали в «Отечественных записках» та в «Современнике» і принагідно зустрічалися деінде: Оксман Ю. Указ. работа. — С. 225, 264, 460; Герцен А. И. Полное собр. сочинений и писем. — Петроград, 1919. — Т. 2. — С. 415.

<sup>8</sup> Белінський В. Г. Полное собр. сочинений: В 13 т. — М., 1953—1959. — Далі позначається: Б, II, 361; III, 63—65; IV, 126, 175; V, 263; XI, 262, 362—363; XII, 83.

<sup>9</sup> «...І [Герцен] і Белінський розбили вщент Струговщикова й Неверова...» (Герцен А. И. Указ. изд.).

<sup>10</sup> У 1846 р. Белінський не міг згадувати про Струговщикова без «сердечного и всяческого щемления» (Б, XII, 300).

<sup>11</sup> Б, XI, 418, 420, 428, 436; XII, 10; Панаєв І. І. Літературні воспоминання. — С. 99, 137, 296—300, 415, 431; Літературне наслідство / АН СРСР. — Т. 1, 6. — С. 135—136, 314; Оксман Ю. Указ. работа. — С. 245; Герцен А. И. Указ. изд. — Т. 13. — Петербург, 1919. — С. 23—24.

<sup>12</sup> Панаєв В. А. Воспоминания // Русская старина. — 1893. — Т. 79. — С. 478.

<sup>13</sup> Струговщикова А. Н. Указ. работа. — С. 701—702.

<sup>14</sup> Біографія Т. Г. Шевченка... — С. 37—38.

<sup>15</sup> І. І. Панаєв мав намір описати в главі IX «товариські звані вечори в Струговщикова», згадавши зокрема Брюллова і Кукольника на цих вечорах (Літературні воспоминання. — С. 269), але його смерть у 1862 році обірвала працю над цими спогадами (Там же. — С. 422). Про близьку приязнь між Струговщикою і Брюлловим можна зробити висновок з того факту, що Струговщикова звичайно заходив до Академії за Брюлловим, щоб забрати його з собою до Кукольника (Струговщикова А. Н. Указ. работа. — С. 700).

товаристві, у складі близько тридцяти осіб, Белінський міг триматися кола своїх близьких друзів — І. І. Панаєва та В. Ф. Одоєвського, а Шевченко — свого нового товариша, Маркевича, «тріумвірату»<sup>16</sup> Брюллова — Глінки — Кукольника, декількох товаришів-студентів з Академії та деяких інших художників<sup>17</sup>. У зв'язку з цим треба також мати на увазі переказ Струговщичковим того, що відбувалося на вечорі. Розповідь його не закінчується на тому, що звичайно цитують<sup>18</sup>. Є і продовження:

«Дрейшок, який «січе», за словами Глінки, «пальцями котлети», розбив за цей вечір два роляї, взяті мною у Вірта напрокат, і примусив декого, серед них і Белінського, поїхати ще до вечері, зате Маркевич здивував усіх своєю грою, затьмаривши навіть Дрейшока і Штьора. Усі були досить втомлені, але весела розмова за вечерею оживила нас. Заговорили про нову оперу Глінки, він не витримав, встав із-за столу, сів до роляя... Глінка був невтомний... Настав теплий ранок; вікна були відчинені, була сьома, коли хтось зауважив, що перехожі зупиняються. Мої гості роз'їхались».<sup>19</sup>

Це доводить, що Белінський залишив вечоринку перед закінченням сольних концертів Дрейшока і Штьора, що, як видно, давалися протягом першої половини вечора, а під час концертів навряд чи він міг багато поспілкуватися з будь-ким<sup>20</sup>. Невідомо, коли пішов Шевченко. Можливо, і залишився зі своїм другом, Маркевичем<sup>21</sup>.

Недавно Є. П. Кирилук ствердив факт, що наступне місце зустрічі було в Гребінки: «Шевченко бував на званих вечорах у Гребінки, де, як звичайно, збиралося ширше коло письменників та художників. І. Панаєв згадує в своїх мемуарах, що Шевченко та Белінський, як правило, бували там». Але у спогадах Панаєва імена Шевченка й Белінського ні в якому разі не групуються таким чином, як це пропонує Кирилук. Правда, в одному місці в них описано літературне зібрання в Гребінки, де був присутній і Шевченко. Але невдовзі говориться, що Белінський «звичайно відвідував Гребінку раз на рік, коли останній запрошував його на малоросійське сало і наливку. Тут і, очевидно, на інших подібних зібраннях він зустрічався з різ-

<sup>16</sup> Так назвав їх І. І. Панаєв (Літературные воспоминания.— С. 44).

<sup>17</sup> М. А. Рамазанов, А. М. Гороневич, Я. Ф. Яненко, П. В. Басін, С. Ф. Щедрін, М. А. і П. А. Степанов (Біографія Т. Г. Шевченка...—С. 376—378).

<sup>18</sup> Найповнішу цитату див. у кн.: Біографія Т. Г. Шевченка...— С. 37.

<sup>19</sup> Струговщичков А. Н. Указ. работа.— С. 702.

<sup>20</sup> Між іншим, спосіб тлумачення слів Струговщичкова, до якого вдається багато дослідників Шевченка, цікаво порівняти з методом дослідження Є. Канн-Новикової, котра, прагнучи довести існування особистих контактів між Глінкою та Белінським, стверджує (Новикова-Канн Е. М. И. Глинка.— М., 1955.— Т. 3.— С. 142—143): «Зрештою, сам О. Н. Струговщичков з цілковитою певністю наводить факт особистого контактування Глінки й Белінського». Вона подає відому цитату із Струговщичкова, але завершує її на реченні: «З ними список гостей... В. Ф. Одоєвського». З розповіді Струговщичкова про те, що відбулося на званому вечорі (розповідь не цитується), вона робить загальний висновок: «З контексту спогадів Струговщичкова випливає, що головною на цьому вечорі була музика, і, зокрема, музика Глінки, яку композитор виконував власноручно. Спогади ці документально підтверджують факт існування особистих контактів між Глінкою та Белінським і встановлюють якнайширше коло спільних їхніх знайомих». Поминувши згадку про те, що Белінський пішов з вечора рано, авторка нав'язує думку, що він слухав гру Глінки (що, як було з'ясовано вище, не відповідає дійсності); поза тим, вона очевидно не знає того, що Белінський до «гуртка» Струговщичкова не належав.<sup>21</sup> В. Белінський, що важливо, не був знайомий навіть із Брюлловим, з яким він познайомився лише через два з половиною роки (Б, XII, 125).

ними літературними знаменитостями: Кукольником та іншими... Але він не бажав зближуватися з ними»<sup>22</sup>. Найбільше, що з цього можна висувати, це те, що Белінський і Шевченко могли стрічатися в Гребінки хіба дуже випадково. Але навряд чи це можна вважати безперечним доказом їхнього особистого спілкування.

Якщо будь-який особистий контакт між Белінським та Шевченком існував, то можна було б сподіватися, що вони листувалися під час Шевченкової відсутності в Санкт-Петербурзі в 1843—1844 рр. і після 1845 року<sup>23</sup> аж до його арешту 5 квітня 1847 року. Однак ніякої особистої кореспонденції у наявності немає. Єдиним відомим листом котрогось із них до третьої особи, в якому згадується ім'я іншого, є відомий лист Белінського до Р. В. Анненкова, написаний у грудні 1847 року, після арешту Шевченка; та й це не дає нам ніяких підстав припускати, що Шевченко був другом чи «соратником» Белінського<sup>24</sup>.

Отже, часті твердження, що Шевченко приятелював з Белінським чи неодноразово стрічався з ним, повинні вважатися звичайними здогадами, які не спираються на відомий факт.

Наступною з проблем, яку потрібно розглянути, є суть ставлення Белінського як критика до Шевченка як митця. Деколи твердять, що на ставлення Белінського до поета впливала його особиста нехоть. Але це неправильно, бо не беруться до уваги три відомі відгуки Белінського. Перший з'явився у лютому 1842 року в рецензії на журнал «Наши, списанные с натуры русскими»<sup>25</sup>, де Белінський висловлює переконання, що «рисунки гг. Тима, Щедровского и Шевченки отличаются типическою оригинальностью и верностью действительности»<sup>26</sup>. Два інші відгуки — непрямі. Роблячи огляд номера тринадцятого<sup>27</sup> цього журналу за грудень 1842 року, Белінський просто-таки стверджує, що «картинки и виньеты (числом 13) прекрасны»<sup>28</sup>, без згадування Шевченка, який виконав найголовніші ілюстрації. Третій схвальний відгук з'явився у червні 1845 р. в рецензії на «Русское полководство, или Жизнь российских полководцев»<sup>29</sup>, у якій Белінський визнає, що «портреты очень хороши по отделке и, должно быть, очень сходны с теми, с которых сняты»<sup>30</sup>. Проте одночасно він критикував деякі

<sup>22</sup> Є. Кирилук, цит. вид.: Панаев И. И. Литературные воспоминания.— С. 103—105, 256.

<sup>23</sup> Див. прим. 2.

<sup>24</sup> Б, XII, 440.

<sup>25</sup> Наши, списанные с натуры русскими / Ред. А. П. Башуцкий.— СПб., 1841.— № 1—5.

<sup>26</sup> Б, V, 602.

<sup>27</sup> Наши, списанные...— 1842(?)— № 13.— Що містить оповідання Квітки-Основ'яненка «Знахар».

<sup>28</sup> Б, VI, 497.

<sup>29</sup> Полевой Н. Русские полководцы, или Жизнь российских полководцев...— СПб., 1845. «Портрети, мальовані відомим художником, Т. Г. Шевченком... були вигравірувані на сталі видатним англійським гравером Робінсоном і віддруковані в Лондоні» (Там же, X). Деякі з портретів підписані ініціалами «Н. Р.», тобто, John Henry Robinson, RA (1796—1871), який завоював високе визнання як професіонал (Sandby W. The History of the Royal Academy of Arts.— London, 1862.— Vol. 2.— S. 356; S. Lee, ed. Dictionary of National Biography.— London, 1897.— Vol. 49.— S. 29—30).

<sup>30</sup> Б, IX, 131.

з Шевченкових ілюстрацій. У липні 1841 року він назвав одну з них поганою<sup>31</sup>, а в січні та листопаді 1843 р. ганить усі ілюстрації у двох виданнях однієї книжки,— декотрі з них належали Шевченку<sup>32</sup>.

Піднятися за дев'ять років від ганебного статусу кріпака до викладача рисунку в Київському університеті було визначним досягненням для Шевченка, а його здобуток як художника був неабиякий. Та оскільки Белінський був літературним критиком, то його увагу повинна була б привернути насамперед творчість Шевченка-письменника. Першими опублікованими творами Шевченка була збірка його віршів «Кобзар»<sup>33</sup>. Вона була вчитана цензором 12 лютого 1840 року і незабаром вийшла друком. Перші рецензії на «Кобзар» з'явилися на початку травня. Усі вони визнавали й втіляли талант Шевченка-поета, але різнилися своїм ставленням до української мови як мови літератури. Белінському, який був постійним співробітником «Отечественных записок» від серпня 1839 року, очевидно, не дали «Кобзар» на рецензію, але він, мабуть, читав схвальну анонімну рецензію, опубліковану в «Отечественных записках», і, можливо, деякі або й усі шість рецензій, що з'явилися в інших джерелах.

Деякі Шевченкових віршів<sup>34</sup>, очевидно, написаних раніше, були опубліковані у підготовленому Гребінкою альманасі «Ластівка», куди ввійшли твори більш ніж десятка авторів<sup>35</sup>. Белінський рецензував цей альманас у червні 1841 року<sup>36</sup>. Вартий уваги той факт, що він і не хвалить, і не критикує авторів зокрема. Натомість багато говорить про те, що українська література не повинна існувати і що краще письменникам українського походження не писати рідною мовою. В кінці свого огляду він навмання дає дві цитати, які, очевидно, вважав типовими для книжки в цілому. В усякому разі, він нічого не говорить про те, з яких творів ці цитати вибрані,— з творів кращих чи гірших<sup>37</sup>.

Наступним твором Шевченка, що вийшов у світ, була історична поема «Гайдамаки», повністю надрукована у квітні 1841 р.<sup>38</sup> Белінський міг читати її першу главу у 1841 році<sup>39</sup>, а повний варіант рецензував у травні 1842 року<sup>40</sup>. Спрямовання його критичної статті було таке, що коли Венге-

<sup>31</sup> Рецензуючи «Сто русских литераторов», II (опубл. А. Смирдин, СПб., 1841), Белінський сказав про оповідання М. І. Надеждіна: «Сила воли» розказана умно, но холодно и бесцветно», а далі згадав, що «картинка, приложенная к повести г. Надеждина, плоха». Для цього тому Шевченко подав тільки одну ілюстрацію (вкладка на стор. 399), яка й значиться у списку перед стор. I. Ось як перекручує Д. Косарик відгук Белінського на цю ілюстрацію: «Про самий твір критик висловився негативно, а Шевченкову ілюстрацію до нього відзначив» (Косарик Д. Життя і діяльність Т. Г. Шевченка: Літературна хроніка.— К., 1955.— С. 41).

<sup>32</sup> Огляди Н. Полевого, «История... графа Суворова Римникого» (СПб., 1843) у кн.: Б, VI, 562 і VIII, 18—19.

<sup>33</sup> Шевченко Т. Кобзар.— СПб., 1840.— 114 с.

<sup>34</sup> Найбільш ранні вірші, що дійшли до нас: «Причинна», «Вітре буйний», «На вічну пам'ять Котляревському», «Гече вода» і перший розділ «Гайдамаків» («Галайда»).

<sup>35</sup> Ластівка. Сочинения на малороссийском языке: Альм. / Ред. Е. Гребенка.— СПб., 1841.— 382 с.

<sup>36</sup> Б, V, 176—179.

<sup>37</sup> Ф. Я. Прийма (Б, V, 800) висуває непереконливий аргумент, що Белінський критикував лише двох зазначених авторів (тобто Гребінку й Квітку-Основ'яненка).

<sup>38</sup> Шевченко Т. Гайдамаки: Поема.— СПб., 1841.

<sup>39</sup> Див. прим. 34.

<sup>40</sup> Б, VI, 172—174.

ров вперше передрукував її у 1904 році<sup>41</sup> в своєму виданні вибраних творів Белінського, то не стримався від коментаря: «У даній статті Белінському навіть до голови не приходять, що він насміхається над одним із найбільших поетів цілого слов'янства»<sup>42</sup>. Сьогоднішні дослідники Белінського теж оцінюють цю статтю як «помилкову» і «несправедливу».

У 1939 році В. С. Спиридонов висунув припущення, що Белінський був автором анонімної рецензії на Шевченків «Кобзар» в «Отечественных записках» за травень 1840 р. Обґрунтовував він це припущення аналізом мови та стилю статті<sup>43</sup>. Будучи редактором останніх двох томів венгеровського видання творів Белінського, Спиридонов хотів включити цю рецензію на «Кобзар» у XIII том. Але внутрішні рецензенти даного тому визнали його докази щодо авторства Белінського не досить переконливими, і в кінцевому рахунку стаття ця випала з XIII тому, що з'явився у 1948 р.<sup>44</sup> Але ще перед цим, у 1947 році, Г. О. Лазаревський у своїй неопублікованій монографії, «Культура російського народу в житті Шевченка» (зберігається у відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР, фонд I, одиниця зберігання 572, 1.40), спростовує теорію Спиридонова, висуваючи як головний аргумент той факт, що «менш ніж рік пізніше Белінський написав огляди «Ластівки» та «Гайдамаків», відмінні за своїм спрямуванням і ставленням до української поезії (порівняно з анонімною рецензією на «Кобзар»), до того ж наголошуючи в останньому (див. рецензію на «Гайдамаки»), що «читачі «Отечественных записок» знайомі з нашою думкою стосовно творів так званої малоросійської літератури», — тобто якихось інших думок він у даному журналі вочевидь не висловлював». Лазаревський також припускає, що «ймовірно, Кириєвський сам писав... рецензію на «Кобзар» в «Отечественных записках». Тут «Кириєвський» — очевидна описка,<sup>45</sup> йдеться про А. А. Краєвського (1810—1889), редактора «Отечественных записок» (звідси «сам»), що в різний час тримав зв'язок із Шевченком<sup>46</sup>. Грунтовна праця Лазаревського<sup>47</sup> так і залишилась неопублікованою, хоч вона, без сумніву, заслуговує кращого трактування, принаймні з огляду на особистість автора: Г. О. Лазаревський (помер 1948 р.) був

<sup>41</sup> Хоча статтю цю і цитували, і посилалися на неї неодноразово, напр., у: Пыпин А. Н. Белинский, его жизнь и переписка. — СПб., 1876. — Т. 2. — С. 223—224; 2-е изд. — 1908. — С. 472—473.

<sup>42</sup> Белинский В. Г. Полное собр. сочинений: В 12 т. — СПб., 1904. — Т. 7. — С. 595. — прим. 130. Один із найновіших коментаторів, Є. І. Кийко, припускає, що думка Белінського про Шевченка несправедлива і значною мірою пояснюється тим, що Белінський був мало знайомий з Шевченковими творами (Б, VI, 731, прим. 172<sup>3</sup>). Припущення це важко спростувати; Белінський, схоже, таки не читав «Кобзаря» і, мабуть, мало приділив уваги Шевченковим віршам, поміщеним у «Ластівці» (в рецензії на неї він висунув гадку, що ні в кого «не станеть терпіння прочесть целую книжку» (Б, V, 178); хоча пізніше говорить у листі (Б, XII, 62), що такі її прочитав).

<sup>43</sup> Спиридонов В. С. Неизвестная рецензия Белинского о «Кобзаре» // Литературная газета. — 1939. — 5 марта (№ 13).

<sup>44</sup> Б, IV, 625—626, прим. 171<sup>1</sup>.

<sup>45</sup> Як і в самій монографії, так і в книзі Ю. Д. Марголіса «Исторические взгляды Т. Г. Шевченка» (Л., 1964), де цитуються коментарі Лазаревського.

<sup>46</sup> Більш детально про ці зв'язки див.: Svoboda V., Martin R. Shevchenko and Belinsky. Revisited // Slavonic and East European Review. — 1978. — Vol. 56, 4 (october). — S. 550. — № 27.

<sup>47</sup> Згідно з думкою Ю. Марголіса, згад. вид.

сином О. М. Лазаревського (1821—1902), історика та одного з найближчих Шевченкових друзів. У той же час теорія Спиридонова після його смерті була підтримана І. І. Пільгуком, Д. В. Чалим та І. І. Бассом і далі розвинута Ф. Й. Приймою, який у 1953 році прочитав доповідь на цю тему на конференції в Києві<sup>48</sup>. На жаль, ніхто з них, очевидно, не бачив монографії Лазаревського. Прийма був головним рецензентом нового видання творів Белінського, що вийшло у світ у тринадцяти томах (1953—1959). Він мав справу з усіма томами, крім VI<sup>49</sup>, IX та XII, а також складав коментарі до деяких зібраних там матеріалів. Цим, мабуть, пояснюється те, чому в IV томі нового видання поміщено рецензію на «Кобзар» з власними коментарями Прийми, де повторюються аргументи, висунуті в його доповіді на Київській конференції<sup>50</sup>. Подібним чином Прийма розвиває аргументацію щодо авторства Белінського у своїй статті, опублікованій 1954 року<sup>51</sup> — того ж року, коли з'являється IV том нового видання творів Белінського. Теорія Спиридонова, детально розроблена та поширена Приймою, дала поштовх тривалій полеміці радянських учених. Декого — серед них і М. І. Марченка<sup>52</sup> — ця теорія не переконала, а видатний дослідник Белінського, Ю. Оксман, висунув ряд розгорнутих контраргументів<sup>53</sup>, що спонукало Прийму виступити з такою ж розгорнутою відповіддю, в якій він посилив свою давнішу аргументацію<sup>54</sup>. Проте, щоб виробити обгрунтовану думку щодо того, є Белінський автором даної рецензії чи ні, було б дуже корисним у цьому випадку порівняти погляди, які Белінський висловлює в своїй рецензії на «Гайдамаки», з тими, що висловлені в анонімній рецензії на «Кобзар», з одного боку, і в рецензії на «Ластівку» — з другого.<sup>55</sup>

Белінський розпочинає свій огляд «Гайдамаків» з такого зауваження: «Читателям «Отечественных записок» известно наше мнение насчет произведений так называемой малороссийской литературы». Безперечно, зауваження це може стосуватися лише його рецензії на «Ластівку», а не анонімної рецензії на «Кобзар», автор якої щирсердо визнав за Шевченком право користуватися українською мовою<sup>56</sup>. Рецензія на «Гайдамаків» продовжує стверджувати, що українська література не має читача, за винятком авторів, які пишуть по-українському. Рецензія на «Ластівку» тримає ту саму лінію, позаяк рецензія на «Кобзар» твердить зовсім проти-

<sup>48</sup> Прийма Ф. Я. Рецензія Белінського на «Кобзар» 1840 р. // 36. праць першої і другої наук. шевченківських конф.— К., 1954.— С. 61—76. Більш детальна бібліографія відповідних праць Пільгука та Басса висвітлена в: Svoboda V., Martin R. Op. cit.— S. 548—549.— №№ 17—19; там же можна знайти деякі зразки методу дослідження Басса, що його згодом інший радянський учений справедливо охарактеризував як «явну фальсифікацію».

<sup>49</sup> У цьому томі знаходимо припущення Кийка, яке вочевидь розходиться з поглядами самого Прийми, однак було опубліковане без застережень (див. прим. 42).

<sup>50</sup> Б, IV, 171—172, 606, 625—627, прим. 171<sup>1</sup>.

<sup>51</sup> Прийма Ф. Я. Т. Г. Шевченко и русская литература // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка.— 1954.— Т. 13, вып. 3 (май—июнь).— С. 221—223.

<sup>52</sup> Його ж: Історичне минуле в творчості Т. Шевченка.— К., 1957.— С. 6, 8.

<sup>53</sup> Оксман Ю. Указ. работа.— С. 250, 567—568.

<sup>54</sup> У його ст.: К спорам о подлинных и мнимых статьях и рецензиях В. Г. Белинского // Русская литература.— 1960.— № 1.— С. 113—130; частково повторена у його монографії: Шевченко и русская литература XIX века.— М.; Л., 1961.— С. 69—75.

<sup>55</sup> Б, IV, 170—172; V, 176—179; VI, 172—174.

<sup>56</sup> Е. Кийко (Б, VI, 731, прим. 172<sup>2</sup>) теж погоджується, що зауваження стосується рецензії на «Ластівку».

лежне: «Книги, писанные по-малороссийски, вроде «Лыстов до землякив» Основяненка или «Приказок» Гребинки или «Катерины» Шевченка<sup>57</sup>, имея нравственную цель и будучи рассказаны языком понятным для всякого малороссиянина, без сомнения принесут величайшую пользу южнорусским простолюдинам-читателям». Белінський же, як видається, і мав на думці спростувати це твердження, пишучи в своїй рецензії на «Гайдамаків»: «Если же эти господа «кобзари» думают своими «поэмами» принести пользу низшему классу своих соотчичей, то в этом очень ошибаются...» Таке явно глузливе згадування «кобзарів» також є несумісним із співчутливою оцінкою їх, яку знаходимо в рецензії на «Кобзар». У своїй рецензії на «Гайдамаків» Белінський зневажливо відгукується про «новый опыт «спиваний»<sup>58</sup> г. Шевченка, привилегированного, кажется, малороссийского поэта» і говорить, що «спивания... убеждают нас еще более, что подобного рода произведения издаются только для услаждения и назидания самих авторов: другой публики у них, кажется, нет». Цей пасаж можна розтлумачити двоюко: з одного боку, це може означати, що Белінський спирався у своїй думці на знайомство з іншими, крім Шевченка, українськими поетами і тепер утвердився в ній, прочитавши Шевченкові «Гайдамаки». Якщо це так, то він не міг читати Шевченків «Кобзар» і писати анонімну рецензію на нього в «Отечественных записках». З іншого боку, це може означати, що думка Белінського ґрунтувалася насамперед якраз на ранній Шевченковій поезії. Якщо так, то він не може нести відповідальність за зовсім відмінну думку, висловлену в анонімній рецензії на «Кобзар». Видається найбільш правдоподібним, що до того, як узяти «Ластівку» на рецензію, Белінський Шевченкових віршів не читав і що його ставлення до них було негативне, як видно з «промовистої мовчанки», якою ця рецензія їх обійшла<sup>59—61</sup>.

Оскільки в своїй рецензії на «Ластівку» Белінський обійшов увагою п'ять поміщених там Шевченкових віршів, то рецензію, яку він написав на «Гайдамаки», слід вважати його першим критичним оглядом Шевченкової поезії і — як доведено — останнім. Коли він рецензував «Молодика на 1843 год» у грудні 1843 року, то ніяк не прокоментував його української частини, куди входили три Шевченкові вірші.<sup>62</sup> Причиною цього замовчування було його вимушене визнання того, що українська література є не просто частиною російської літератури. «Затем, — писав він, — следует так называемый «малороссийский отдел», который, как не принадлежащий к русской литературе, мы проходим молчанием»<sup>63</sup>. Можливо, з цієї ж причини він не відгукнувся на ті дві публікації Шевченкових творів, що з'явилися книжкою у 1844 році<sup>64</sup>. А поза тим обійшов цілковитим мовчанням і російськомовну поему Шевченка «Тризна», що також вийшла 1844 року.<sup>65</sup>

<sup>57</sup> Вперше надруковано у «Кобзарі», 1840 р., і вдруге, окремою книжкою, цього ж року; «Катерина» ніколи не рецензувалася Белінським.

<sup>58</sup> Слово «спивания» має наслідкувате забарвлення.

<sup>59—61</sup> Думка Ю. Оксмана: *Летопись жизни...* — С. 568.

<sup>62</sup> Молодик на 1843 год. Укр. литер. сб. / Ред. И. Бецк и й. — Харків, 1843. — № 2; тут були поміщені Шевченкові «Утоплена», «Думка» («Тяжко, важко...») і «Н. Маркевичу».

<sup>63</sup> Б, VIII, 34.

<sup>64</sup> Шевченко Т. Чигиринський кобзар і Гайдамаки: Две поэмы на малорусском языке. — СПб., 1844; та Гамалія. — СПб., 1844.

<sup>65</sup> Шевченко Т. Тризна. — СПб., 1844.



Від 1844-го і до 1848-го року — року смерті Белінського — жодні інші твори Шевченка не публікувалися. Але в 1844—45 рр. Шевченко вже писав свої найбільш революційні поеми — «Сон», «Кавказ», «Великий льох», «І мертвим, і живим...» та «Заповіт».<sup>66</sup> Більшість із них він зібрав у своїй рукописній книжечці під назвою «Три літа» (тобто, три роки 1843—45), котру, звичайно, не сподівався надрукувати в той час. Але рукопис ходив у списках серед прихильників його поезії, товаришів по Кирило-Мефодіївському братству, особистих друзів та знайомих і багатьох інших людей, з якими він ніколи не зустрічався. Пристрасне, революційне викриття Шевченком російсько-царського гніту в «тюрмі народів» викликало наступний — і останній — відгук Белінського в його листі до Анненкова від грудня 1847 року: «Я не читал этих пасквилей, и никто из моих знакомых их не читал (что, между прочим, доказывает, что они нисколько не злы, а только плоски и глупы)... Шевченку послали на Кавказ солдатом. Мне не жаль его, будь я его судьей, я сделал бы не меньше».<sup>67</sup>

Оскільки часто говорять про вплив Белінського на Шевченка, то важливо визначити, чи Шевченко приймав точку зору Белінського на те чи інше істотне питання. Не дивно, що головною проблемою для Шевченка була проблема мови, щодо якої Белінський мав дуже чітко і переконливо сформульовану думку. Вже в серпні 1835 року, невдовзі після того, як він розпочав свою кар'єру критика, Белінський мав справу з українськими книжками і зазначив, що вони «отличаются самым чистым малороссийским языком, который совершенно недоступен для нас, москалей, и потому лишает нас возможности оценить его по достоинству»<sup>68</sup>. У березні 1838 року він удається до вужчого терміну, «малороссийский диалект», закликаючи Квітку-Основ'яненка наслідувати приклад Гоголя і писати по-російськи. Белінський запевняє письменника, що лише в такий спосіб він здобуде далеко ширшу славу.<sup>69</sup>

У 1841 році Белінський ще тричі висловлюється з приводу української мови. Вперше — у червні, рецензуючи «Ластівку», вдруге — у рецензії на «Сніп»<sup>70</sup>, де з явним сарказмом писав про «чистый» малороссийский язык: «Повторяем, для нас непостижимо, что интересного и поэтического можно найти в таких повестях и стихах, которых все достоинство заключается в «чистом», как вы говорите, малороссийском языке, когда этим языком, кроме черни малороссийской, т. е. мужиков, никто не говорит!» Він також не може збагнути «охоту писать для публики, которая совсем не читает

<sup>66</sup> Пор.: Оглоблин-Глобенко М. 1845 рік у творчості Шевченка; і його: Історико-літературні статті // Записки НТШ.— Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1958.— Т. 167.— С. 32—44.

<sup>67</sup> Б, XII, 440. Цей лист до П. В. Анненкова, в Париж, був, очевидно, написаний між 1-им та 10-им грудня 1847 р., у Санкт-Петербурзі, і пересланий приватно через Берлін (можливо, через А. А. Тучкова) (Оксман Ю. Летопись жизни...— С. 535). Оксман гадає, що лист призначався переважно для інших його паризьких друзів — Герцена, Бакуніна та Н. І. Сазонова (Литературное наследство.— М., 1950.— і VI.— С. 217; і що долю Шевченка цікавився саме Бакунін, названий у листі «моим верующим другом» (Оксман Ю. Летопись жизни...— С. 515; пор. також Б, XII, 571, прим. 20).

<sup>68</sup> Рецензія І. Матиренка (псевдонім О. М. Бодяньського) «Наші українські казки» (М., 1835) (Б, I, 239).

<sup>69</sup> Б, II, 355—356.

<sup>70</sup> Сніп: Український новорічник / Ред. А. Корсун.— Харків, 1841.

книг, потому что едва ли знает грамоте», і заперечує існування чогось такого як українська література.<sup>71</sup> Втретє висловлюється він з цього приводу в листопаді, коли дає загальну оцінку поетичному доробкові слов'ян. Він переконаний, що лише росіяни і ще, можливо, чехи можуть пишатися кількома великими чи видатними поетами. Решта ж слов'ян — болгари<sup>72</sup>, серби, далмати, ілірійці та інші — не мають нічого, крім народної творчості, яка не здатна піднятися до рівня мистецтва. Специфічними і категоричними є його погляди щодо української мови: «Литературным языком малороссиян должен быть язык их образованного общества — язык русский. Если в Малороссии и может явиться великий поэт, то не иначе, как под условием, чтоб он был русским поэтом... Племя может иметь только народные песни, но не может иметь поэтов, а тем менее великих поэтов»<sup>73</sup>. Завершується це твердженням, що українській мові ніколи не бути літературною мовою.

Весь творчий шлях Шевченка показує, наскільки чужими йому були настанови Белінського у мовному питанні. Він нехтує напучуванням Квітці-Основ'яненку слідувати прикладу Гоголя й писати по-російськи ради більшої слави. Натомість він і далі пише мовою «малороссийской черни», при всій незбагненності його охоти писати цією мовою для Белінського. Більше того, геніальність його україномовної поезії доводить хибність поглядів Белінського.

Лишається з'ясувати, чи не вплинули погляди Белінського на зміст Шевченкової поезії, навіть якщо на форму її вони впливу не мали. Під цим оглядом було б корисно дослідити ставлення обох письменників до різних історичних подій, що знайшли відображення у їхній творчості. Поворотним пунктом у новітній історії України було її приєднання до Московської держави у 1654 році. Белінський не шкодував похвал для Богдана Хмельницького, котрий спричинився до цього акту, і описував його як «героя і велику людину в повному розумінні цього слова», як «великого воїна і великого політика», який розумів, що «Малороссия не могла существовать независимым и самостоятельным государством». Він вважав також, що тільки приєднавшись, «Малороссия отворила и себе дверь цивилизации, просвещению, искусству, науке»<sup>74</sup>. Шевченко, навпаки, завжди вважав приєднання України до Росії лихом і засуджував Хмельницького за роль, яку він у цьому відіграв. Найраніша поема в його рукописній книжці «Три літа» — «Розрита могила», датована 9 жовтня 1843 року, виводить образ матері-України, що називає Богдана своїм «нерозумним сином», якою вона «у колісці б задушила», якби знала, до якої наруги приведе її Богданів учинок.<sup>75</sup> «Великий льох», написаний у 1845 році, також засуджує клятву Хмельницького на вірність Москві, принесену в Переяславі<sup>76</sup>. У «Стоїть

<sup>71</sup> Б, V, 287—288.

<sup>72</sup> Чи не місяцем раніше він визнав підставою для панування турків над болгарами «Историческое право, которое есть сила» (Б, VI, 343, 749, прим. 343<sup>2</sup>), а у вересні 1842 р. поблажливо-покровительськи звернувся до болгар: «просвещайтесь, дорогие болгары! Дай вам бог успехов! Даже пишете стихи, коли уж не можете без них обходиться...» (Б, VI, 343).

<sup>73</sup> Б, V, 330—331.

<sup>74</sup> Б, VII, 63—64.

<sup>75</sup> Шевченко Т. Повне збір. творів: У 10 т.— Т. 1.— С. 225—226.

<sup>76</sup> Там же.— С. 294—295, рядки 54—69.

в селі Суботові» (21 жовтня 1845 року) Шевченко визнає, що Хмельницький хотів обопільного добра, але «не так воно стало: Москалики, що заздріли, то все очухрали»<sup>77</sup>. Коли після десятих років заслання Шевченко знову побував на рідній землі і проїжджав через Переяслав, то з болем звернувся до Хмельницького у вірші «Якби то ти, Богдане п'яний» (18 серпня 1859 року):

*Амінь тобі, великий муже!  
Великий, славний! та не дуже...  
Якби ти на світ не родивсь  
або в колисці ще упивсь...  
То не купав би я в калюжі  
Тебе, преславного. Амінь».<sup>78</sup>*

Свого ставлення до Хмельницького Шевченко не змінив від юності і до кінця життя, і у вірші «Осії. Глава XIV (Подражаніє)», написаному на Різдво 1859 року, поет стверджує, що господь тяжко карає Україну перш за все за Богдана<sup>79</sup>.

Розходився Шевченко з Белінським і в поглядах щодо просвітительської місії росіян. Поет не тішив себе оманю щодо того благодіянного просвітництва, яке царська Росія несла народам Кавказу, тим «сліпим дітям», яким поталанило вчитись у неї:

*Просвітились! та ще й хочем  
других просвітити,  
сонце правди показати  
сліпим, бачиш, дітям!  
Все покажем! тільки дайте  
себе в руки взяти:  
як і тюрми муровати,  
кайдани кувати,  
як і носити!.. і як плести  
кнути узловаті,—  
всьому навчим; тільки дайте  
свої сині гори  
останні!.. бо вже взяли  
і поле, і море.*

(«Кавказ», 18 ноября 1845)<sup>80</sup>

Періодом російської історії, який найбільше захоплював Белінського, була доба Петра I. Він дивився на Петра I як на «олицетворенную мощь, олицетворенный идеал русского народа»<sup>81</sup>, як на того, хто «мощною рукою вдвинул Россию во всемирную историю»<sup>82</sup>. Будівництво Санкт-Петербурга було історичною необхідністю, зумовлене потребою мати «нову столицу на березу моря, которая дала бы нам средство легко и удобно сношаться с Европою»<sup>83</sup>. Не дивно, що Белінський прославляє також Петрову пере-

<sup>77</sup> Шевченко Т. Повне збір. творів.— К., 1939.— Т 2.— С. 308.

<sup>78</sup> Там же.— Т 2.— С. 283.

<sup>79</sup> Там же.— С. 308.

<sup>80</sup> Там же.— Т. 1.— С. 328—329.

<sup>81</sup> Б, I, 38.

<sup>82</sup> Б, III, 500.

<sup>83</sup> Б, X, 14.

могу над Карлом XII під Полтавою<sup>84</sup> і навіть каже: «А Петру Великому мало конної статуи на Исакиевской площади: алтари должно воздвигнуть ему на всех площадях и улицах великого царства российского»<sup>85</sup>.

Шевченко ж був зовсім іншої думки. У поемі «Сон», написаній 1844 року, поет оглядаючи Санкт-Петербург, думає про ріки людської крові, проліті за час будівництва; дух гетьмана Полуботка звинувачує Петра, що той вистелив болота кістками козаків і зводив свою столицю на їхніх замучених трупах. Душі самих козаків закидають йому ще гірші звинувачення. Дивлячись на знаменитий пам'ятник Петрові I, Шевченко бачить, як цар «руку простягає, якби світ цілий хотів обійняти»; він нагадує читачам, що саме цей Петро «розіп'яв нашу Україну» і зве його «проклятим», «змією ненаситною», «злим вішалником», «душоубцем»<sup>86</sup>. Думка ця не змінилася з роками, і навіть у 1859 році поет називає Петра Великому «скаженим Петром»<sup>87</sup>. Для нього перемога Петра під Полтавою була лихом для України, що принесло їй ще більше горя.<sup>88</sup>

*Розказали кобзарі нам  
Про війни і чвари,  
Про тяжке лихоліття...  
Про люті кари,  
Що ляхи нам завдавали,—  
Про все розказали.  
Що ж діялось на Шведчині!  
То й вони злякались!  
Оніміли з переляку,  
Сліпі небораки.  
Отак її воеводи,  
Петрові собаки,  
Рвали, гризли...*

(«Іржавець», 1847 — 14 марта 1858)

Шевченко вважає, що лиха можна було б уникнути, якби тільки українські ватажки — Мазепа і Семен Палій — об'єдналися.<sup>89</sup>

Часто говорять, що саме ідеї Белінського надихали Шевченка-революціонера. Але ж найпершу революційну поему Шевченка, «Гайдамаки», Белінський зустрів з відвертою ворожістю. Всі подальші поетові твори були просякнуті осудом загарбання й підкорення Росією інших народів, закликали до революційної боротьби за національне визволення. Белінський же завжди висловлював своє щире захоплення імперськими завоюваннями Росії.

<sup>84</sup> Б, V, 150; VII, 418; IX, 441.

<sup>85</sup> Б, V, 137.

<sup>86</sup> Шевченко Т. Повне збір. творів.— Т. 1.— С. 249—251.

<sup>87</sup> Осії. Глава XIV (Подражаніє) // Повне збір. творів.— Т. 2.— С. 308. Один із сучасників Шевченка свідчить, що його нестримний гнів, вилитий у поетичній формі і скерований проти Петра I, адресувався величезній статуї останнього, що стояла в ливарному дворі Академії (приблизно у 1858 р.): Мікешин М. Споминки про Шевченка // Шевченко. Кобзар. — Прага, 1876.— Т. 1.— С. 20. Цит. за: Біографія Шевченка.— С. 228; пор. також: Бойко Дж. Тарас Шевченко // Slavonic and East European Review.— Лондон, 1955.— Т. 34, вип. 82.— С. 77—98.

<sup>88</sup> Великий льох.—Рядки 70—133, 252—272 (Шевченко Т. Повне збір. творів.— Т. 1.— С. 295—296, 300—301).

<sup>89</sup> Іржавець.—Рядки 6—14, 51—74 (11, 25-27).

З усього сказаного видно, що вороже ставлення Белінського до Шевченка навряд чи було викликане особистими причинами, позаяк тісного знайомства між ними не існувало, а до Шевченка-художника критик ставився справедливо. І в той же час не слід забувати, що Белінський бачив у Шевченкові «осла, дурака і пошлеца, а сверх того, горького пьяницу, любителя горелки по патриотизму хохлацкому» і звав його «хохлацким радикалом»<sup>90</sup>. Це неодноразове і зневажливе «хохлацький» видається нам значущим. Попри всі свої умоглядні розважання про «людство в цілому», Белінський, схоже, мав інстинктивну нехоть до всього іноземного, зокрема до мов, яких не розумів: наприклад, у листі до Герцена він просив, щоб той «не говорил больше латинских пословиц, которых я терпеть не могу как и всего на чуждых мне языках»<sup>91</sup>. Так само його дратувало, коли ті, хто мав усі можливості і талант писати російською мовою, вперто продовжували творити «неіснуючу літературу» мовою, якою «ніхто не говорить». Він зневажав українську мову, як зневажає представник панівної нації мову нації підкореної, — така нація повинна була асимілюватися, а мова її — зникнути. Белінський був упевнений, що українською мовою, «криме черни малороссийской, т. е. мужиков, никто не говорит». «Еще менее мы понимаем», — продовжує він у своїй рецензії на «Сніп», — «вашу охоту писать для публики, которая совсем не читает книг, потому что едва ли знает грамоте». Йому й на думку не спадає, що «малоросійська чернь» може мати охоту читати цій грамоті. Таке ставлення не слід спрощувати, вважаючи його ставленням аристократа до черні, бо коли Гоголь висловив ідентичні погляди щодо «російського мужика»<sup>92</sup>, то Белінський тут же строго вказав йому на те, що «простой народ» («простой народ», а не «чернь») треба вчити грамоті, оскільки «распространение грамотности в простом народе основано именно на глубокой потребности, какую чувствует народ в грамотности, и на сильном стремлении, какое он оказывает к учению...»<sup>93</sup>

Інформація про Шевченка, яку Белінський передав Бакуніну, на його прохання, через Анненкова, засвідчує, наскільки Шевченко був йому антипатичний<sup>94</sup>. Оксман виявив, що ця інформація майже повністю почерпнута із таємного рапорту графа А. Ф. Орлова Миколі І. Дослідник вважає, що справжнім автором рапорту був М. П. Попов, колишній учитель Белінського, котрий став старшим службовцем особливого призначення у Третньому відділі і відіграв важливу роль у провадженні особистої справи Шевченка<sup>95</sup>. Дуже дивує той факт, що Белінський не звернувся за інформацією до власних чи Шевченкових друзів, а поклався натомість на матеріали, призначені для Третього відділу,<sup>96</sup> — тим більше, що сам не був у цьому відділі на доброму списку. Вже в 1836 році його квартиру за його від-

<sup>90</sup> Див. прим. 24.

<sup>91</sup> Б, XI, 517.

<sup>92</sup> «Учить мужика грамоте затем, чтобы доставить ему возможность читать пустые книжонки, которые издают для народа европейские человеколюбцы, есть действительно вздор... По-настоящему, ему не следует и знать, есть ли какие-нибудь книги, кроме святых» (Гоголь Н. Выбранные места из переписки с друзьями. — СПб., 1847. — С. 161—162).

<sup>93</sup> Б, X, 69—70, 216.

<sup>94</sup> Див. прим. 67.

<sup>95</sup> Литературное наследство. — М., 1950. — Т. 56. — С. 245, 249. — Прим. 60, 110.

<sup>96</sup> Оксман Ю. Летопись жизни... — С. 523; Б, XII, 571, прим. 21.

сутності обшукували<sup>97</sup>, а не минуло й двох місяців після його листа до Анненкова, коли він одержав офіційне повідомлення від Попова про те, що Дубельт, начальник Третього відділу, хоче з ним бачитись<sup>98</sup>, відмовився, покликаючись на стан здоров'я, і, чекаючи обшуку та арешту, негайно взявся палити все, що могло б його скомпрометувати політично<sup>99</sup>. У 1842 році, коли Кукольник, якого Белінський особливо не любив, потрапив у немілість Третього відділу за одне із своїх оповідань<sup>100</sup>, Белінський співчував йому і назвав втручання Третього відділу «усиленням цензорного терро-ра»<sup>101</sup>. Тому більш ніж дивно, що він не тільки некритично прийняв версію Третього відділу в справі Шевченка, а й зі щирим схваленням прийняв вирок.

Пояснюється все це, як видно, розбіжністю у поглядах між ними — як літературних, так і політичних. Белінський заперечував можливість розвитку інших слов'янських літератур, а українську, зокрема, прирікав на цілковите зникнення, як природний наслідок входження України в Російську імперію, поширення і зростання якої він завжди гаряче підтримував. Шевченко ж у своїй поетичній творчості успішно користувався тією мовою, яка, за Белінським, повинна була б зникнути, а входження України в Російську імперію і далі перебування в ній вважав лихом для рідного краю. Белінський не був безпосередньо обізнаний з революційними творами Шевченка, але про ідеї його знав, напевне, з чуток, оскільки ставив Шевченка в один ряд з П. Кулішем («хохлацким либералом»), якому приписував думку, що «Малоросія повинна або відірватися від Росії, або загинути»<sup>102</sup>. Як щирий прихильник російсько-імперської експансії, Белінський, природно, тримав у цих питаннях сторону уряду, отже, й підтримував спроби Третього відділу придушити український націоналізм<sup>103</sup>, хоч інші напрямки діяльності цього відділу викликали його обурений осуд.

(1961)<sup>104</sup>

*З англійської переклав Тарас Дмитерко.*

Перекладено за виданням: Victor Svoboda. *Shevchenko and Belinsky // Shevchenko and His Critics, 1861—1980 / Ed. by G. S. N. Luckyj.*—Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies; University of Toronto press, 1980.—P. 324—354.

<sup>97</sup> Лемке М. Николаевские жандармы и литература, 1826—1855 гг.— М., 1908.— С. 416, 423; Нечаева В. С. В. Г. Белинский (1829—1836).— Л., 1954.— С. 399—400, 482; Литературное наследство // Указ. изд.— С. 202.

<sup>98</sup> Русская старина.— 1882.— Т. 24.— С. 434; Былое.— СПб., 1906.— 10, 1.— С. 285.  
<sup>99</sup> Б, XII, 469; Некрасов Н. А. Полное собр. сочинений и писем.— X.; М., 1952.— С. 124.

<sup>100</sup> Русская старина.— 1871.— Т. 3.— С. 793-794.

<sup>101</sup> Б, XII, 103.

<sup>102</sup> Там же.— С. 441.

<sup>103</sup> «А с другой стороны, как и жаловаться на правительство? Какое же правительство позволит печатно проповедывать отторжение от него области?» (згад. вид.).

<sup>104</sup> Після першої публікації даної статті у 1961 р. Ф. Прийма вступив у полеміку з нею у своїй праці «Белінський і Шевченко», виголошеній у березні 1963 року й опублікованій у «Збірнику праць дванадцятої наукової Шевченківської конференції» (К., 1964),

Victor SVOBODA

## SCHEVCHENKO AND BELINSKY

The problem of relationship between T. Shevchenko and V. Belinsky is treated in the following aspects: their personal contacts, Belinsky's attitude to Shevchenko as an artist, the supposed influence of the Russian critic on the creative activities of the great Ukrainian poet.

As regards their personal contacts, the author draws a conclusion based on the memoirs by A. Strugovshchikov and I. Panayev that if meetings of Shevchenko and Belinsky did take place (supposedly at parties arranged by A. Strugovshchikov and Ye. Hrebinka) they must have been of chance character and could not have grown into personal communion.

The assertion maintained by some literary critics (V. Spiridonov, I. Pil'huk, F. Pryima) about V. Belinsky's authorship of the favourable anonymous review of „Kobzar“ published in the *Ot'echestvennyie Zapiski* is refuted proceeding from the fact that, as a whole, the critic was negatively disposed to works of literature written in Ukrainian, he subjected to severe criticism Shevchenko's poem „Haydamaky“ and expressed his unfavourable opinion of Shevchenko in his letters to P. Annenkov.

Belinsky's system of views could have had but little effect on Shevchenko because the two writers differed fundamentally as to the evaluation of many historic events and personalities, that of Peter I and Bohdan Khmel'nyts'kyi in particular.

---

190—209, де він в основному повторив, з незначними змінами, свою стару аргументацію. Після 1961 року погляди ряду радянських учених на це питання розділилися; на чолі тих, хто підтримує теорію Прийми, виступив професор, член-кореспондент АН УРСР, доктор Є. К и р и л ю к. Зазначивши у своїй рецензії на монографію Прийми, опубліковану 1961 року (пор. прим. 54) («Вітчизна», № 11, листопад 1962, 210—211), що існують «певні вчені», серед них і видатний академік М. К. Гудзій, які заперечують теорію Прийми, і що «дискусії тут можливі», він застеріг своїх колег: «А ми, радянські вчені, не повинні забувати, що ця суто наукова проблема має ще й актуальний політичний аспект», виразно натякаючи, яка точка зору на проблему є політично прийнятною. І все ж кілька радянських учених продовжували спростовувати теорію Прийми, в тім числі і В. Шубравський, який висунув нові контрдокази і висловив думку, що Струговщиков міг бути ініціатором публікації анонімного огляду. Він закинув Приймі, що той не завжди виступає в інтересах науки й істини і свідомо замовчав, для підкріплення своєї теорії, той факт, що вже в березні 1838 року (а не лише від 1841 року) Белінський не бачив майбутнього для українськомовної літератури. Докладніше про цю полеміку 1947—1976 рр., а також аналіз деяких важливих моментів, у яких аргументація Прийми є недостатньою або неправдивою, див.: Svoboda V., Martin R. *Shevchenko and Belinsky. Revisited*, 547—555 (пор. прим. 46). Оскільки основними критеріями встановлення авторства для Прийми є фразеологія, словник та стиль й оскільки він звинувачує своїх опонентів у нехтуванні ними, був також проведений і стилеметричний аналіз, результати якого показують, що гіпотеза про те, що автором анонімної рецензії на «Кобзар» був Белінський, підлягає спростуванню і під оглядом стилеметрії (детальніше див.: т а м ж е.— С. 555—562).